

“คณมหาดไทยจกตำรงคุณธรรมความดี เป็นผู้ว่าราชการจังหวัดต่างพระเนตรพระกรรณ ภายในหลวง”

ตามพระปรารภของสมเด็จพระยาตำรงราชานุภาพ

ม.ล. ปิ่นเกล้า ดิศกุล **

หม่อมเจ้าพูนพิศมัย ดิศกุล ได้ทรงเล่า
ประทานไว้ดังนี้ ว่า

การปกครองสยามประเทศในสมัยก่อน พ.ศ.
2443 นั้น ยังปกครองกันตามแบบกรุงศรีอยุธยา คือ
แบบจตุสดมภ์ มีเสนาบดีเวียง วัง คลัง นา แยกกัน
ปกครองจนละทิศ แต่เมื่อเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงไปสู่
แบบของปัจฉิมประเทศแล้ว กล่าวคือ การพัฒนา
ประเทศได้ก้าวเข้าสู่ความเป็นสยามใหม่ ที่ทันสมัยขึ้น
กว่าเก่าก่อนความพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 แห่งพระบรม
ราชจักรีวงศ์ จึงจำเป็นต้องมีการจัดการปกครองกันเสียใหม่
เพื่อให้ทันเวลา ไม่ตามหลังชาติอื่นเขา ดังได้ทรงมี
พระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำรง
ราชานุภาพ เป็นองค์ปฐมเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย
เมื่อ วันที่ 1 เมษายน พ.ศ.2435

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำรงราชานุภาพ ทรงมี
ความรักความผูกพันกับกระทรวงมหาดไทยมาโดย
ตลอด พระชนม์ชีพแห่งการรับราชการสนอง
พระเดชพระคุณประเทศชาติ และพระมหากษัตริย์
ของพระองค์ท่าน โดยได้ประทานสรรพวิทยา พระวิ
ญานุกาฬที่ไพศาลแก่กระทรวงนี้ กระทั่ง พระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสรวินว่า “ กรม
ตำรง ฯ มอบดวงใจให้กระทรวงมหาดไทย และ
กระทรวงมหาดไทย คือผู้ดูแลประเทศชาติและ
ประชาชนชาวไทยให้มีความร่มเย็นเป็นสุข”

เพราะฉะนั้นนอกเหนือจากพระราชกรณียกิจ
สืบเนื่องทางด้านต่าง ๆ มากมายที่ได้ทรงไว้ อาทิ

งานด้านการศึกษา การทหาร การทูต ศิลปวัฒนธรรม
พระศาสนาเปรียบเทียบ ประวัติศาสตร์ และโบราณคดี
 ฯลฯ ซึ่งล้วนเป็นงานใหญ่และงานสำคัญยิ่งของแผ่นดิน
 ในกาลครั้งนั้นยังทรงเป็นพระกำลังสำคัญในการ
 บริหารประเทศทางด้านการปกครอง ดังที่ได้กล่าวถึง
 จนทรงเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยในพระบาทสมเด็จพระ
 จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นอย่างสูง ประกฏ
 พระนามว่า ทรงเป็นอัจฉริยบุรุษแห่งมหาชนในทุกยุคทุก
 สมัย กระทั่งได้รับการขนานพระนามว่า ทรงเป็น“เพชร
 ประดับพระมหามงกุฏของพระพุทธเจ้าหลวง” กับอีก
 เป็นที่ประจักษ์แก่ชาวต่างประเทศโดยองค์การศึกษา
 และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ ได้ถวายการสดุดี
 ให้สมเด็จ ฯ กรมพระยาตำรงราชานุภาพ ทรงเป็น
 คนไทยคนแรกที่เป็น “บุคคลสำคัญของโลก”

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำรงราชานุภาพ ทรงมี
 บทบาทสำคัญยิ่งในการก่อตั้งและปฏิรูปการจัด
 ระเบียบการปกครองภายในประเทศและการบริหาร
 ราชการของกระทรวงมหาดไทยตั้งแต่แรกเริ่ม กล่าว
 คือทรงวางรากฐานจัดการปกครองแบบเทศาภิบาล
 และสุขาภิบาล อันถือเป็นรากเหง้าของระบอบ
 ประชาธิปไตย ทรงสราพระบาทบัญญัติปกครองท้องที่
 เพื่อกำหนดหน้าที่มหาดไทยให้ชัดเจนตามพระราช
 ประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 คือ ปกครอง ป้องกัน บำบัดทุกข์ บำรุงสุข
 ปราบปรามอาชญากรรม ราชทัณฑ์ บรรเทาภัยพิบัติ
 และการพัฒนาเมืองกับชนบท และได้แบ่งเขตท้องที่
 ปกครองออกเป็น มณฑล จังหวัด อำเภอ ตำบล
 หมู่บ้าน และการสุขาภิบาลหัวเมือง โดยทรงริเริ่ม

* หัวหน้าสำนักงานเลขาธิการรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย

การสาธารณสุขและการอนามัย ตลอดจนงานเทศบาล
อันเป็นการปูพื้นฐานสำคัญการปกครองท้องถิ่นของไทย
ตามระบอบประชาธิปไตยในเวลาต่อมา

เช่นเดียวกับพระปณิธานของพระองค์ท่านใน
ประการที่ว่า ให้กรมตำรวจเป็นหน่วยงานหลัก
สันติราษฎร์ได้โดยแท้ ไม่ล้มพันธกิจการเมืองเช่นเดียวกับ
กับกองทัพ วิชาการยาม และต้องเป็นส่วนราชการ
ขึ้นตรงกับกระทรวงมหาดไทย เพื่อเสริมส่งภารกิจ
อันใหญ่หลวงที่กระทรวงมหาดไทยได้รับมอบหมายมา
จากพระเจ้าแผ่นดินให้บรรลุซึ่งพระประสงค์นั้น ทรง
มีพระดำริว่า กรมกองทั้งหลายในสังกัด ต่างเป็น
หน่วยขึ้นตรงที่มุ่งสร้างความสำเร็จแก่กระทรวง
มหาดไทยให้ได้ผลเลิศ การกระจายกรมกองออกจาก
กันไป จึงมีควรกระทำ เพราะมีแต่จะส่งผลให้ภารกิจ
มหาดไทยไม่ได้รับความสำเร็จลุล่วงตามพระวราช
ประสงค์ การนี้จึงควรใคร่ครวญอยู่เป็นนิจว่า
กระทรวงมหาดไทยนั้นเป็นดวงพระราชหฤทัยของ
พระผู้ทูลเจ้าหลวง พระราชประสงค์ของพระองค์คือ
ใคร่เห็นกระทรวงมหาดไทยทำหน้าที่เป็นกระทรวง
หลักในการนำปทัศย์ ข้าราชการ มีภารกิจกว้างใหญ่
และยังความเป็นศักดิ์เป็นศรี เป็นเกียรติยศแก่แผ่นดิน
จึงควรที่ทุกหมู่เหล่าได้ดำรงรักษาประวัติดำรงใน
ห้วงเวลาอันสำคัญของสยามประเทศในครั้งนั้นไว้
และความสุขความเจริญจะมีขึ้นกับตนเป็นนิรันดร์

มีเรื่องเล่าขานกันมาว่า พระองค์ได้ทรง
จัดการบังคับบัญชาภายในกระทรวงมหาดไทย
ให้มีรูปแบบเป็นระบบราชการที่ชัดเจนขึ้น มีการจัด
ออฟฟิศแบบสมัยใหม่ซึ่งจะทรงกำกับดูแลด้วย
พระองค์เอง เช่น มีชั้นรับ - ส่งเอกสารของสำนักงาน
มีเครื่องพิมพ์ดีด มีเอาธิการประจำในทุกกรม กองและ
ศาลากลางจังหวัด เพื่อให้ข้าราชการและประชาชน
รู้จักการแบ่งสรรเวลา มีลำดับชั้นการบังคับบัญชา
จัดห้องนั่งรอสำหรับประชาชนผู้เดินทางมาขอให้ทาง
ราชการช่วยเหลือ จัดให้มีการสอบคัดเลือก
ข้าราชการผู้มีความรู้ความสามารถ และกำหนดข้อ
ระเบียบวินัยต่าง ๆ เช่น การเลิกประเพณีให้
ข้าราชการนั่งทำงานอยู่ที่บ้าน กำหนดให้มีการ
ประชุมข้าราชการประจำสัปดาห์และประจำเดือน
กำหนดเวลาการทำงาน ตารางเวรยาม ตลอดจน

การจัดระเบียบส่งร่าง เขียน และการเก็บหนังสือ
ราชการให้สะดวกต่อการค้นคว้าอ้างอิง เป็นต้น อัน
อาจถือเป็นจุดเริ่มต้นของบรรดากากระบบราชการ
แห่งยุคสยามใหม่ก็ว่าได้

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาบำราบปรปักษ์ ได้
ประทานรับสั่งกับหม่อมเจ้า ชูมพิศมัย ดิศกุล ว่า
ทรงมีพระปณิธานให้ระบบการปกครองไทย เป็น
เอกภาพที่มั่นคงตามพระบรมราชาบายของพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวคือ "คน
มหาดไทยจักดำรงคุณธรรมความดี เป็นผู้ว่าราชการ
จังหวัดต่างพระเนตรพระกรรณถวายในหลวง"
บ้านเมืองไทยไม่กว้างใหญ่ไพศาลนักเลย การ
ปกครองโดยเลือกตั้งแบบใหม่ควรได้มุ่งสำคัญกับใน
ระดับชาติ ดิศ การมีพลาเยียมเมนต์ อันเป็นที่วิเศษ
ของประหารราษฎร์ให้จงได้ แล้วรัฐสภานั้นก็เองที่
กำหนดกระบวนการเลือกผู้บริหาร บรรลุถึงจุดนี้แล้ว
ฝ่ายปกครองโดยกระทรวงมหาดไทยจะไหนไปภาย
และกำกับดูแลผู้ว่าราชการจังหวัดที่เป็นข้าราชการ
ประจำต่างพระเนตรพระกรรณถวายพระเจ้าอยู่หัว
หัวพระราชอาณาจักร การเลือกตั้งเสรีจึงมิได้หาก
สามารถไป ณ ที่ใด แต่ทางกลับกันยังคงขึ้นอยู่กับ
พลาเยียมเมนต์ใหญ่ซึ่งเป็นเสาหลักการปกครอง
ประชาธิปไตยของชนไทยทั้งชาติ

และระบบนี้มีมิใช่ดอกหรือ ที่สากลประเทศน้อย
ใหญ่เขาปฏิบัติกันอยู่อย่างกว้างขวาง ตามครรลอง
รูปแบบการปกครองที่เกิดขึ้นใหม่ ความเป็นหนึ่งเดียว
และผูกพันของทุกจังหวัดทุกอำเภอในชาติ ก็ย่อมจะ
มีขึ้นได้ในประการที่ว่า ภาพลักษณ์ของรัฐทั้งในเชิง
นโยบายและการกระทำจะปรากฏอย่างเป็นแบบเป็น
แผนที่ดีในทุก ๆ จังหวัด ทั้งหากท้องที่ใดที่ยังขาด
ใช้สอยอยู่ ก็ให้ดำเนินพร้อมกันไปโดยไม่ชักช้า และ
เพียรศึกษาให้รู้ทุกซอกทุกซอของผู้คนพลเมืองได้อย่าง
รอบคอบลึกซึ้ง มิต้องมากำหนดให้มีแค่ข้าราชการ
กันไปมากระด้น นอกเสียจากระดับไลดอล หรือท้องที่
ซึ่งจะต้องเป็นโรงเรียนฝึกฝนประชาธิปไตยให้แก่ทุก
คนอย่างต่อเนื่องได้ แล้วมีหรือที่กรุงเทพ ฯ ใคร่แล
เห็นหัวเมืองพื้นนาธัยจบ เป็นไทยทุกคน และมี
พระเจ้าอยู่หัวทรงเป็นร่มฉัตรพระองค์เดียวกัน
รับสั่งว่า หากจะสิ้นทั้งเงิน ทั้งคนก็ในเวลาถึงจาง

กลิ่นกรองให้รอบคอบสี่วัน กายาสืบถามหาแม่ใจตน แค้นนึกไปกว่าเป็นข้ารับฯ หากฝ่ายปกครองส่วนกลางเองควบคุมเจ้าเมืองไม่ได้ เพราะแทนกันมากคนละพรรค ๆ แลเห็นทีจะแย้งกันหระคราวนี้ จึงช่วยกันคิดให้สำเร็จลุล่วงได้ แล้วความรุ่งเรืองสถาพรย่อมจะมีบังเกิดขึ้นแก่ชาติบ้านเมือง

สมเด็จพระยาตำรงราชานุภาพ ทรงเป็นทรงเจ้าเมืองที่ไม่ประจำอยู่ที่จังหวัดในยามนั้น ได้ประทานคำแนะนำความประพฤตินองข้าราชการฝ่ายปกครองเอาไว้ว่า ผู้มีตำแหน่งหน้าที่ราชการอยู่ในจังหวัด แม้หากจะมีสติปัญญาและวิชาความรู้เท่าใดบ้างไม่ประพฤตินองอยู่ในอริยาบถอันดีโดยสมควรแก่ตำแหน่งแล้ว มักจะไม่ใคร่ได้ดีในราชการ และบางกรณีก็กลับไปได้ความเสื่อมเสียสิ้นวาสนากันไปด้รับสั่งว่า บรรดาผู้ที่ทำหน้าที่ราชการโดยมุ่งหมายเพื่อจะให้ ได้ความดีมีชื่อเสียงเกียรติยศในชั้นปลายของชีวิต จักต้องเอาใจใส่ในความประพฤตินองด้วยจงมาก ให้มีความหัดหัดชื่อ อุดสาหะแสงหาความรู้ ใช้จ่ายทรัพย์มิให้เกิดด้วยจะเป็นช่องทางนำไปสู่การทุจริตเสื่อมเสีย และจักอุปถัมภ์กวีเรือกให้เป็นคิ้วอย่างเสื่อมยศลบล้ำไป กัมภักในประการสำคัญคือจงมีความจริงใจเยื่ออาวี่ต่อประชาราษฎร ให้แลเห็นว่าเป็นผู้สรวแก่การเคารพนับถือ แล้วก็พากันรักใคร่รับถือโดยพลัน พฤตินิสัยแห่งคุณความดีของข้าราชการทั้งที่สำรวมกิริยาวาจา ไม่ดูร้ายหยาบคาย จึงถือเป็นสิ่งสูงใจจากราษฎรได้โดยมาก พระองค์ได้ทรงมีพระปรารภอีกด้วยว่า "เอกลักษณ์ของคนไทยคือความกตัญญูตถเวทิตาคคุณ ความนอบน้อมถ่อมตน การให้อภัยซึ่งกันและกัน และความซันหมั่นศึกษา" ก็เป็นสิ่งพึงจดจำที่ฝ่ายปกครองควรได้เผยแพร่ต่อประชาชนพลเมืองให้ได้ทราบกันโดยทั่ว

อย่างไรก็ดี ได้ทรงประทานข้อคิดประจำใจให้แก่ข้าราชการว่า ทรงมีสิ่งใดที่จะสายเกินแก้ไปได้ไว้ว่า "คนเราต้องทำผิดบ้าง ความผิดกับความชั่วไม่เหมือนกัน แต่ความผิดจักต้องเป็นอุทาหรณ์สอนใจ"

พระภควณียกิจอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งสมเด็จพระยาตำรงราชานุภาพ ทรงเห็นว่าเป็นประโยชน์อย่างสำคัญมากสำหรับข้าราชการฝ่ายปกครอง คือ

การออกตรวจราชการหัวเมืองเพื่อให้ต่องแท้ ทั่วรู้ถึงปัญหา และช่วยบำเรียดทุกข์ บำรุงสุขประชาชนได้เป็นผลดี ดังนั้น พระองค์จึงได้เสด็จออกตรวจราชการหัวเมือง เป็นแฉกอย่างแก่ข้าราชการในเวลาต่อ ๆ มา แม้ว่าการคมนาคมสมัยนั้น จะลำบากยากยิ่งเพียงไรก็มิได้ทรงห้อยหยอแต่ทรงอุทิศาหวิริยะออกตรวจราชการหัวเมืองตลอดระยะเวลา 23 ปี จนกระทั่งสิ้นสมัยที่ทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย

ได้มีผู้กล่าวถวายการยกย่อง สมเด็จพระยาตำรงราชานุภาพว่า พระองค์ท่านทรงเป็นมนตรีที่ไว้วางพระราชนุทิตย และเป็นเพชรประดับพระมหามงกุฎพระเจ้าแผ่นดินสยามแต่ในชื่อที่จริงแล้วนั้น สมเด็จพระยาตำรงราชานุภาพกลับมีรับสั่งว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระปิยมหาราช ทรงมีพระคุณอันประเสริฐแก่ชาติไทย เป็นพระอาจารย์ของพระองค์ท่าน พระองค์นอบน้อมรำลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณอยู่ทุกวัน ๆ

ท่านเสนาบดีผู้รักชาติไม่อาจปฏิเสธได้เลยว่า พระประวัติของสมเด็จพระยาตำรงราชานุภาพ เป็นประวัติของบุคคลผู้หาได้ยากของชาติไทยเรา ได้ทรงอุทิศพระองค์ตลอดพระชนม์ชีพประทานไว้แก่ประเทศชาติและประชาชนชาวไทยเป็นอนุเอกอนันต์ ก่อนสิ้นพระชนม์เพียง 3 วันเท่านั้นที่หยุดทรงงานเขียนหนังสือเพราะแพทย์สั่งห้าม ได้สิ้นพระชนม์ตรงกับวันพุธที่ 1 ธันวาคม พ.ศ. 2486 ณ วังวรดิศ สิริรวมพระชันษาได้ 81 พรรษา

ปรบทฎข้อความจารึกอยู่ใต้พระบรมรูปของพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำรงราชานุภาพ ดังนี้

ณ วันอาทิตย์ที่ 26 มิถุนายน รศ.129
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จมาถึงห้องนี้
ถอดพระอัญมรงค์จากนิ้วพระหัตถ์
แล้วมีรับสั่งว่า

“กรมตำรวจ เธอกับฉันเหมือนกันได้แต่งงานกันมานาน
แล้ว ขอให้เธอรับแหวนวงนี้ เป็นแหวนที่ฉันได้ใส่อยู่เอง
ไว้เป็นของขวัญในวันเกิด กับรูปที่ฉันถ่ายเมื่ออายุเท่า
พระพุทธเลิศหล้า ฉันนับว่าเป็นสวัสดิมงคล ขอให้เธอ
มีความสุขความเจริญ มั่นคง แลให้อายุยืนจะได้อยู่
ช่วยกันรักษาแผ่นดินต่อไป”

ขอถวายพระวิญญานของพระองค์ ได้โปรด
ถวายการอภิบาลรักษาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
สมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ และ
พระบรมราชจักรีวงศ์ จงทรงพระเจริญยิ่งเป็นนาน
และโปรดประทานพรแก่ประเทศชาติและประชาชน
ชาวไทย และกระทรวงมหาดไทย ให้ความวิวัฒนา
สถาพร มีความสุขความเจริญ เป็นจิรัฐติกาล